

**ҲАРБИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА КАСБИЙ
КОМПЕТЕНТЛИКНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МУАММОЛАРИ ВА
ЕЧИМЛАРИГА ДОИР**

АБДУВАХОБОВ Б.М.

Ўзбекистон республикаси қуролли кучлар академияси

Аннотация. Мақолада замонавий таълим жараёнидаги компетентлик тушунчасига таъриф берилади. Таълим жараёнида компетентликка асосланган ёндашув муаммоси бўйича маҳаллий ва хорижий муаллифларнинг ёндошувлари таҳлил қилинган. Ҳарбий таълим муассасаларида ўқиш жараёнида курсантларнинг ҳарбий касбий компетентлигининг шаклланишидаги ўзига хос хусусиятлар ва мавзу бўйич олиб борилган сўровнома натижалари ҳавола қилинади.

Калит сўзлар. Ўқув-тарбиявий жараён, касбий компетентлик, касбий малака, касбий маҳорат, касбий маданият, касбий маҳсулдорлик, индикатив асос, предикатив алгоритм.

Кириш. Ўқув–тарбиявий жараён бу таълим ва тарбиянинг ягоналиги ва ўзаро боғлиқлигига асосланган, услубий ва тарбиявий фаолиятни ўзига мужассамлаштирган қўмондонлик, педагог ходимлар, ўқув бўлинмалари командирлари, тингловчилар ва курсантларнинг мақсадли, режали ўқитиш, тизимли ўқув-методик ва ўқув фаолиятидир.

Таълим жараёнининг асосий таркибий қисмини ўқув машғулотлари ташкил этади. Ҳозирда илғор давлатлар Қуролли Кучларида амалга оширилаётган ҳарбий ислохотлар офицер тайёрлаш сифатига қўйиладиган талабларни сезиларли даражада оширди, бу эса автоматик равишда ўқув машғулотлари сифатига қўйиладиган юқори талабларга олиб келади [].

Ишнинг мақсад ва вазифаси. Таълим жараёнида компетентликка асосланган ёндашувлар бўйича маҳаллий ва хорижий муаллифларнинг

таҳлили; ҳарбий таълим муассасаларидага ўқиш жараёнида курсантларнинг ҳарбий касбий компетентлигининг шаклланишида ўзига хос хусусиятларининг ёритиш асосий мақсад ва вазифа этиб белгиланган.

Асосий қисм (фикр ва мулоҳазалар). Белгиланган мақсад бўйича қуйидаги тушунча, иборалар таҳлили ва фикр мулоҳазаларга ўтамиз.

Касбий тайёргарлик (касбий компетенция) деганда нима назарда тутилади? Касбий тайёргарлик (касбий компетенция) деганда курсантнинг билимлар, касбий ва ҳаётий тажрибалар, кадриятлар ва мойилликларидан фойдаланган ҳолда, ўқув ва жанговар фаолиятнинг реал ҳолатларида пайдо бўладиган типик ҳарбий вазифаларни ва ҳарбий муаммоларни ҳарбий мутахассисдек ҳал қила олиш қобилиятини аниқловчи, жамланган тавсифи тушунилади. Бунда, касбий компетентлик тузилмасининг таркибий қисмлари сифатида, касбий тажрибадан ташқари касбий воқеликни, тизимли идрок эта олиш, предмет соҳасини пухта билиш қобилияти, технологик самарадорлик, "бошқа" тажрибалар билан интеграция қила олиш, креативлик қобилиятларини киритиш мумкин. Касбий компетентликнинг санаб ўтилган таркибий қисмларини бир-бири билан чамбарчас боғлиқлиги замонавий шароитларда мутахассиснинг муваффақиятли фаолияти учун меъёрида бўлиши зарурат деб кўрилиши керак бўлади.

Илмий адабиётларда [1,3,4] касбий тажрибанинг характери ва моҳияти ҳақида турлича қарашлар мавжуд бўлиб, улар турли мутахассислар томонидан турлича тушунилади. Баъзи ҳолларда бундай тушунча билим, кўникма ва малакалар мажмуаси сифатида қабул қилса, бошқа муаллифлар (Кулюткин, Л. М. Фридман, С. Ю. Черноглазкин, А. Ф.) уни инсоннинг онгида ёки, масалан, профессионал муаммоларни ҳал қилиш усуллари, техникаси ва қоидаларини ўз ичига олган мураккаб тизим деб тушинтиради. А.Я. Анцупов, А. П. Панфилова фикрича, турли профессионал вазиятларда бир мутахассис томонидан амалга оширилган тадбирларлар мажмуи сифатида қабул қилади. Шу билан бирга бошидан

Ўтказган воқеаларни ҳаёлидан ўтказиш (А. А. Бодалев, И. А. Колесникова) ёки руҳий жараёнлар натижасида, унда бир киши ўз ҳаётида дуч келадиган барча профессионал билим, кўникма, усуллари ва фаолият технологияларидир (А.В. Карпов, Ю. Г. Фокин) каби фикрлар мавжуд бўлиб, тадқиқотчиларнинг диққат-эътибори ривожланаётган шахс томонидан тажриба ўрганиш, касбий фаолият жараёнида тажрибани шакллантириш муаммоларига етарли даражада ўрганилмаганлиги ва тажриба ўрганиш масалалари кўрилмаганлигини кўрамыз.

Изланишлар *касбий компетентликни моҳияти қуйидаги омилларга*:
– шахснинг табиатига (индивидуал, умумий, интегратив тажриба); – илм олиниш йўналишига (назарий, амалий, тадқиқот, эксперимент тажриба); – фаоллаштирилган устувор шахсий сифатларга (когнитив, ҳиссий, коммуникатив, хулқ-атвор тажрибаси); – фаолиятнинг мазмун моҳиятига (маслаҳат олиш тажрибаси, жамоавий тарбия тажрибаси, тест синовларидаги тажрибаси, таълимни ривожлантириш тажрибаси); – шаклланишнинг мақсадга йўналтирилганлигига (уюшган ёки стихияли тажриба); – олинган натижага (муваффақиятли ёки муваффақиятсиз тажриба); – англаганликдаражасига (онгли, онгсиз тажриба); – янгилиги даражасига (анъанавий, оммавий, илғор, ижодий, инновацион тажриба) боғлиқ эканлигини кўрсатди:

Бизни фикримизча касбий компетентликнинг қуйидаги хусусиятлари билан ажралиб туради. Булар: кўлами ва хилма-хиллиги; вазиятга қараб шакллантирилганлик даражаси: тартибга келтирилганлик жаражаси; ташкилотчилик, индивидуаллилик, интеграцияга мойиллик, операциялилик, унумдорлик ва инновацион йўналганлик фаолиятидур.

Тақдим этилган хусусиятларга асосланган *мутахассиснинг касбий компетентлигини шакллантирилишида кўрсатилган хусусиятлар ўз ичига қуйидагиларни олади*:

ҳарбий касбий тайёргарликда кенг кўламли кўникмаларни шакллантириш, қурол тизимларини ишлатиш ва ишлатиш усуллари ва

узулларини ўзлаштириш, ҳисоб-китобларни амалга ошириш, хизмат ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва қайта ишлаш ва таълим стандартларини ишлаб чиқишни, ўқув меъёрларини бажаришни. Амалиётни таҳлил қилиш таълим жараёнида мутахассиснинг касбий компетентлигини шакллантириш нуқтаи назаридан *фаолиятнинг икки етапчи турини* - ўқитиш ва ҳарбий ишни эмас, балки унинг генезисидан касбий фаолиятни ривожлантиришнинг иккита ҳар-хил босқичини кўриб чиқиш янада самарали эканлигини кўрсатади.

Мутахассиснинг фаолият даражасидаги касбий компетентлигининг кўринишлари биз томонимиздан *"касбий малака", "касбий маҳорат", "касбий маданият", "касбий маҳсулдорлик", "мутахассиснинг технологик диапазони"* тушунчалари ёрдамида белгиланади. Уларнинг ҳар бири мутахассиснинг профессионалигини маълум бир қиррасини акс эттиради.

Мутахассиснинг малакавий характеристикаси ҳар доим унинг таълим даражаси билан боғлиқ ва муайян аниқ фикрлашинива фаолиятини усулини ташкил этадиган сифатида қаралади [1]. Касбий маданият, биринчи навбатда, касбий фаолият субъектининг ўзига хослигини, унинг касбий соҳа ривожига қўшган ҳиссасининг ўзига хослигини кўрсатади. Айнан *"Касбий маданият"* ва *"касбий маҳорат"* тушунчаларида мутахассиснинг сифат жиҳатдан ўзига хослиги акс этади. Касбий маҳорат мутахассис ривожланишининг бир тури сифатида ҳаракат қилади ва касбий сифатнинг тўлиқлигига эришишни ва шу билан бирга фаолиятнинг тартибга солувчи чегараларини ижодий бартараф этиш қобилиятини ифодалайди. Мутахассиснинг касбий тажрибасининг бу тузилмаси асосида индивидуал кўникма ва малакалардан фойдаланишдан ҳарбий касбий фаолиятни тизимли идрок этиш ва қуришга ўтиш мумкин бўлади. Атрофдаги профессионал воқеликни тизимли равишда идрок қилиш қобилияти ҳаракатлар учун *индикатив* асос яратиш, профессионал

фаолият учун *предикатив* алгоритмларни яратиш ва концептуал профессионал хатти-ҳаракатлар даражасига эришишда ёрдам беради.

Курсантларни тайёрлаш жараёнига ташиқи омиллар сезиларли таъсир кўрсатади. Бу жамиятда касбнинг нуфузи қандай даражада эканлиги; ҳарбий таълим тизими; иқтисодий омиллар; ҳарбий муассасадаги маънавий ва психологик иқлим; ҳарбий муассасагача ҳарбий-ватанпарварлик таълим ва тарбия; профессионал танлов сифати, ОАВ ва оила шулар жумласидандур.

Биз томондан олиб борилган изланишларда, ҳарбий муассасаларни кўпинча энг яхши курсантлар тарк этмаслигини ва офицер касбининг нуфузи пастлиги ҳар тўртинчи курсант томонидан қайд этилгандиги, ҳамда офицерларга кўрсатилаётган ғамхўрлик ва қуролли кучлардаги ҳақиқий ҳолат ўртасидаги тафовут борлигини, замонавий таълим институти курсантларга танлаган мутахассислиги бўйича турли хил илмий фанларни таклиф этиб, уларга амалий машғулотлар ўтказиш имкониятини беришлиги аниқланди. Курсантлар орасида ўтказилган сўровномда муҳим кадриятлар орасида:

ҳарбий шаън ва кадр-қиммат-**40** фоиздан ортиқ, интизом-**40** фоиз, жисмоний тарбия ва сиҳат-саломатлик-**33** фоиз, коллективизм ва жанговар дўстлик-**30** фоиз, мустақиллик-**25** фоиз ташкил этди.

Сўровда қатнашган ҳар учинчи курсант офицер сифатида армияда муваффақиятли хизмат қилиш учун етарли билим, кўникма ва малакага эга эканлигига ишонч ҳосил қилмаслиги, курсантларнинг атиги **60** фоизи замонавий талабларга жавоб берадиган ҳарбий техникалар ва қурол-яроғлар билан ишлаш бўйича тайёр эканлигини кўрсатди.

Олиб борилган изланишлар ва адабиётлар таҳлили натижасида қуйидаги: ҳарбий таълим муассасига кириш мотивацияси; ёш чегарасига етмасдан хизмат қилиш (давлат хизматиغا кетиш) ниятлари; касбий тайёргарлик даражасига эътибор қаратиш лозимлиги аниқланди. Ушбу омиллар натижаси тўрт гуруҳга ажратиш имконини берди.

Биринчи гуруҳ - "профессионал офицер" - касбнинг шахсий майл ва кизиқишларга мувофиқлиги билан боғлиқ касбни танлаш мотивацияси ҳамда офицер касбининг аҳамиятини тушуниш билан характерланади. Ушбу турдаги курсантлар Россия Федерацияси Куролли Кучларида ёш чегарасига етгунга қадар хизмат қилиш нияти шакллантирилади; офицер бўлиш истаги ва эҳтиёжи аниқ ифодаланган. Сўровда қатнашган курсантлар орасида 26,0% шу турдагилар ҳисобланади.

Иккинчи гуруҳ - "потенциал профессионал офицер". Бу гуруҳ куролли Кучларда хизмат қилиш ниятида бўлган курсантлардан иборат бўлиб, муддатгача етиб боради. Касб танлаш мотивлари-офицер касбининг аҳамиятини тушуниш ва мансаб танлаш мотивацияси. Курсантлар ўртача билим, кўникма ва малакаларга эга, аммо уларнинг ҳаракатлари ҳар доим ҳам мавжуд қобилиятларга ёки профессионал ролни эгаллаш учун муҳим шахсий фазилатларга эга эмас. Ушбу турдаги курсантларнинг 30,0 % ни ташкил этади.

Учинчи гуруҳ - "гўёки-профессионал офицер". Улар ҳарбий муассасага кириш мотивацияси-олий таълимнинг ижтимоий аҳамияти ва ушбу касб учун зарур бўлган қобилиятларнинг мавжудлиги ҳақида тушунча билан ажралиб туради. Ушбу турга мансуб курсантлар бўлажак касбий фаолиятнинг ўз эҳтиёжларига жавоб беришига шубҳа билан қарайдилар. Ҳарбий мансабга келсак, улар ҳали ҳеч иккиланмай, ва фуқаролик хизматига ўтиш, улар учун истисно эмас. Улар махсус, ҳарбий-касбий билим, кўникма ва малакаларни ўзлаштиришга виждонан, масъулиятли ёндашув билан ажралиб туради. Натижада улар яхши касбий билим, кўникма ва малакаларга эга. Курсантлар орасида ушбу турдаги вакилларнинг улуши 21,0% ни ташкил этади.

Тўртинчи гуруҳ - "компетентсиз мутахассис". Ушбу турдаги курсантлар ўртасида ҳарбий билим юртини танлашнинг етакчи мотивацияси "бепул олий маълумот олиш имконияти" дир. Ўқишни битиргач курсантлар ҳаётини ҳарбий мансабга бағишлаш ниятида эмас.

Одатда, уларнинг аксарияти ўртача профессионал билим, кўникма ва малакага эга. Уларнинг кўпчилиги учун ҳарбий билим юрти шароитларига индивидуал мослашиш олий маълумот олиш учун оғир заруратга айланади ва шунинг учунбу пассив ва мажбурий. Сўровда қатнашган курсантлар орасида ушбу турдаги вакилларнинг улуши 23,0% ни ташкил этади.

Бир қатор бўлинмаларда олиб борилган кузатишлар, шунингдек, ЎҚК Академиясида турли ўқув курслари курсантларининг хатти-ҳаракатларини таҳлили: *ўқув жараёнини ташкил этиш сифати* бўлажак ҳарбий касбий фаолиятга ижобий муносабатни шакллантиришга самарали таъсир кўрсатади. Бунда, биринчидан чунки юқори даражадаги муассаса туфайли шахсий таркиб ўз ҳаракатларида самарали, аниқ ва ўз вақтида бўлиши заруратлигига тезда ишонишади. Иккинчидан ўқув фаолиятининг қатъий ташкил этилиши курсантларнинг бўлажак ҳарбий касбий фаолияти учун кўникма ва одатларини ривожлантиришини таъминлайди. Курсантларнинг ўқув фаолиятини ташкил этишда кўзда тутилиши мумкин бўлган барча бу ва яна кўп нарсалар бўлажак офицерлар тарбиясида ижобий роль ўйнаши мумкин.

Тадқиқот давомида курсантлар устида олиб борилаётган ҳаракатларнинг ҳар томонлама ва мақсадли дастури ишлаб чиқиши унда: дастурнинг мақсадларини аниқлаш; ҳарбий тайёргарлик мақсадларига эришиш босқичлари ва даражаларини ишлаб чиқиш; малака талаблари таълим ва тарбиянинг ҳар бир босқичида; вазифаларни белгилаш, таълим жараёнида ҳарбий тайёргарлик билан шуғулланувчи педагог кадрларнинг иш тизимини ишлаб чиқиш; ҳарбий ўқув фанларидан машғулотларнинг тузилиши ва кетма-кетлиги мазмунини асослаш; курсантлар тайёрлаш сифатини ошириш бўйича илмий-услубий ҳужжатларни яратилишига олиб келди.

Тадқиқот шуни кўрсатдики, курсантларга махсус мотивацион таъсир улар томонидан умумий ҳарбий фанлар бўйича амалиёт даврида ўтказиладиган машғулотлар томонидан амалга оширилади: тинчлик

даврида бўлинмаларни бошқариш; умумий ҳарбий низомлар; отиш тайёргарлиги, саф тайёргарлиги, интизом ва бўлинманинг шаклланишига сезиларли таъсир қилади.

Таклиф этилаётган дастурнинг мақсади курсантларнинг касбий фаолиятида зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларини ҳамда айниқса, юқори масъулият, самарадорлик, интизом ва бўлинмаларнинг кундалик фаолиятини мустақил бошқаришга тайёрлигини ривожлантиришдан иборат эканлигини кўрсат ўтган бўлар эдик.

Хулоса. Изланишлар натижаси қуйидаги якуний хулосаларни: – курсантларнинг ўқиш билан қоникмаслигининг асосий сабаблари техника ва қурол аслаҳада амалий кўникмаларни ошириш учун етарли вақтнинг етишмаслиги (53%); эскирган ўқув-моддий база (38%); таълим жараёнида замонавий таълим технологияларидан кам фойдаланилиши (33%); 4) шахсий таркиб биланишлаш амалиётига ажратилган ўқув вақтининг камлигини (20%);

2. Курсантларнинг касбий тайёргарлиги жараёнига таълим муҳитининг алоҳида субъектларининг таъсири ҳам очиб берилади. Сўралганларнинг 46,0% га яқини офицер ва ўқитувчиларнинг касбий тайёргарлигига ижобий таъсир кўрсатганлигини кўрсатди. Улар ОХТМда таҳсил олаётганида профессионал ёрдам ва кўмак кўрсатаётганлардир. Шу билан бирга, 26,0% ўқитувчилар томонидан талабларнинг юқори даражаси, 35,0% эса - курсантлар фаолиятини ҳаддан ташқари тартибга солиш ва назорат қилишини;

3. Таълим муҳитидаги ўзаро муносабатларнинг навбатдаги муҳим субъекти курсант эканлиги ва уларнинг аксарияти (80,0%) ўзаро ёрдамга асосланган ҳолда ривожланаётган муносабатларни дўстона характерлайди, бу эса касбий тайёргарлик жараёнига ижобий таъсир кўрсата олмаслигини;

4. Курсантларнинг касбий тайёргарлиги жараёнига таъсир қилувчи муҳим субъектив омиллар-бу офицер касбини танлаш учун қадриятлар

тизими, мотивлар ва курсантларнинг шахсий қобилиятлари эканлигини баён этишга;

5. Курсантлар касбий тайёрлашда юқорида кўрсатилган типологияни қўллашни тавсия этишга имкон берди.

Фойдаланган адабиётлар

1. Актуальность современного образования [замонавий таълимнинг Долзарб муаммолари] проблемы. Қозон: Инновацион Технологиялар Маркази, 2001, пп. 166-214.

2. Анастаси А. психологик тест: инглиз таржима. Китобнинг 2 жилдида 1-с. 295-318. и, ИИ/ Природа интеллекта китоб. - п. 308-316. Москва, Педагогика Публ., 2002

3. Бабанский Ю. Наука обучат [ўқув-услугий Комплекс фан], Москва Слезная К.: Педагогика Публ. 2008 йил, 164 п.

4. Биочинский, Н. В. Жамоа маҳоратини шакллантириш, Москва: ВПА, 2007, 132с.

5. Проблемы разработки нового поколения основных образовательных программ высшего профессионального образования [олий касбий таълимнинг асосий таълим дастурлари, янги авлод ривожлантириш Муаммолари]// КСТУ Золотарева Журнали. - 2008. - № 6 ч. II. - п. 5459.